

УДК 34: 332

Михайличенко Н. М.

ПРОБЛЕМИ СТРУКТУРНИХ ДИСПРОПОРЦІЙ В ЕКОНОМІЦІ УКРАЇНИ

Ринкова перебудова вітчизняної економіки протікала у несприятливих умовах, що призвело до структурної диспропорції як у галузевому розрізі, так і у розрізі територій. Розвиток української економіки серйозно гальмується непропорційним розвитком окремих галузей та регіонів, що є проблемою державного значення. Саме цим зумовлена актуальність дослідження проблем структурної диспропорційності вітчизняної економіки.

Над проблемами структурних диспропорцій у вітчизняній економіці працювали наступні українські фахівці: Дзісь Г., Крючкова І., Папп В. В., Сиденко В., та ін. [1–3], втім, публікацій з даної проблематики досі ще бракує.

Мета статті – аналіз проблем структурної диспропорції в економіці України та визначення напрямів їх розв'язання.

За даними Департаменту макроекономіки Міністерства економіки України [4] у вартісній структурі випуску простежується продовження тенденції до поступового заміщення секторів: високими темпами скорочується питома вага аграрного сектору при суттєвому зростанні частки секторів сфери послуг.

І, хоча вищезазначені тенденції можуть розцінюватись позитивно, оскільки відповідають загальносвітовим структурним зрушенням і є характерними для країн з перехідною економікою, дані зрушення тільки на перший погляд мають позитивний структурний характер. Так, структура вітчизняної економіки ніби наближається таким чином до структурних співвідношень, притаманних високорозвиненим країнам світу, де у структурі економіки превалює саме сфера послуг [5, 7]. Але, перш ніж робити висновки, необхідно проаналізувати, що зумовлює процес розвитку сфери послуг у розвинених країнах.

Розвиток третинного сектору в країнах з розвинутою ринковою економікою – це лише атрибут рівня їх розвитку, але аж ніяк не критерій розвиненості економіки перехідного характеру. У той час, як сфера послуг у розвинених країнах збільшується за рахунок зростання добробуту населення, рівня доходів громадян, що має наслідком перерозподіл сімейного бюджету на користь послуг, які дозволяють вивільнити час користувачів, зекономити особисті зусилля, які інакше довелось б витратити, наприклад, на прибирання чи мийку машини; зростання сфери послуг у вітчизняній економіці відбувалося на тлі негативних економічних зрушень. У третинному секторі в Україні превалюють торгівельні послуги, що є наслідком з одного боку різкого зростання безробіття у період переходу від планової економіки СРСР до ринкових умов господарювання; а з іншого – зумовлено хронічним дефіцитом споживачьких товарів у радянській економіці. Тому велика частка населення, що втратило місце роботи, була задіяна саме у сфері т. н. «човникової» торгівлі, що виявилася достатньо високо-рентабельною, а це призвело до подальшого відтоку працездатного населення саме у сферу торгівлі. Дефіцит товарів було вдоволено за рахунок імпорту, вітчизняні товари народного споживання виявилися неконкурентоздатними, що нанесло болісного вдару по легкій промисловості України (крім харчової), від якого вона і досі не може відійти.

Яскраво ілюструє той факт, що зростання третинного сектору в Україні не є наслідком наближення до стандартів економічно розвинутих країн, структура витрат домогосподарств, у якій превалюють витрати на харчову та сільськогосподарську продукцію (45,7 %), що значно перевищує цей структурний показник по країнах Європи.

У той самий час, обсяг інвестицій у основний капітал промислових підприємств продовжує скорочуватись [6], що врешті рещт призведе до дуже негативних наслідків. Вже зараз ми мусимо констатувати, що важка промисловість в Україні все більше набуває добувно-

сировинного характеру, а обробна промисловість здебільшого носить низько технологічний та екологічно шкідливий характер. Харчова промисловість має відчутну тенденцію до постійного скорочення у вартісній структурі.

За даними Держкомстату, низькотехнологічні та екологічно небезпечні види промислової діяльності (як то: хімічна промисловість та металургійне виробництво) впродовж останніх років залишалися найбільш значущими галузями виробничої сфери [7]. Прогресивні структурні зрушення залишаються суто задекларованими, у той час, як фактично основні структурні співвідношення у вітчизняній економіці залишаються на рівні початку 2000-х років, отже, очікуваного прогресу не спостерігається.

Слід відзначити, що у передкризовий період спостерігалось формування достатньо уразливої структури економіки, що було зумовлено, з одного боку, посиленням залежності від попиту на зовнішньому ринку, а з іншого, – значними споживчими перекосами на внутрішньому ринку. Жодна з основ економічного зростання не була стабільною і не носила ґрунтового характеру. Орієнтація управління економікою на вирішення сьогочасних завдань, без формування потенціалів зростання у стратегічному розрізі саме і зумовила кризовий стан економіки в 2008 році.

Якщо аналізувати передкризовий період, стає очевидним певний парадокс: у період 2001–2008 рр. найбільшу питому вагу у структурі податків (26,9 % у середньому за період) займала харчова промисловість (яка у вартісній структурі ринку займала у відзначеному періоді у середньому 3,3 %, а також, як було зазначено вище, мала відчутну тенденцію до скорочення: у 2008 р. її частка знизилася до 2,2 %), у той час як структурний лідер у виробничій сфері – металургійне виробництво (5,3 % у вартісній структурі випуску у зазначений період) – сплачував лише 2,9 % від загального обсягу податкових надходжень [4].

Розвиток вітчизняного промислового комплексу за період 2001–2007 рр. характеризувався позитивними тенденціями зростання обсягів виробництва під впливом сприятливої зовнішньоекономічної кон'юнктури (для експортоорієнтованих секторів промисловості). Хоча темпи зростання в інноваційному машинобудуванні були достатньо високими, частка машинобудування у структурі промислового виробництва залишилась на достатньо низькому рівні. В той же час, високі фінансові результати, отримані вітчизняними виробниками базових галузей промисловості, на жаль, не були спрямовані на модернізацію, інноваційні програми та розвиток виробництва. Це мало наслідком технологічну неконкурентоспроможність вітчизняного виробництва.

Структурних змін у бік зростання питомої ваги виробництв, що випускають інноваційну продукцію та продукцію кінцевого використання, не відбулося. Як наслідок, кризово-рецесійні процеси на світових сировинних ринках у 2008 р. призвели до значного падіння у вітчизняній промисловості. Причиною такого результату була наявність внутрішніх структурних деформацій у вітчизняному промисловому секторі, які формувалися на всьому етапі становлення вітчизняної економіки, але в умовах сприятливої кон'юнктури не відігравали відчутної ролі. Втім, в умовах світової фінансової кризи диспропорції у розвитку промисловості значно поглибили падіння виробництва.

Перша диспропорція – переважання у структурі виробництва сировинних галузей, а також галузей, що виробляють продукцію з низьким рівнем технологічної обробки.

Друга диспропорція – висока енергоємність промисловості (сировинні галузі з низькою часткою доданої вартості є найбільш енергоємними). Україна у порівнянні з економічно розвинутими країнами споживає набагато більше енергоресурсів, що пов'язано, зокрема, з низькою енергоефективністю промислового виробництва та використанням відсталих технологій.

Третя диспропорція – низькі темпи модернізації виробництва при високих темпах інвестування. Промисловість залишається однією з основних галузей, де формується приріст

активів, але темпи оновлення основних фондів залишаються на низькому рівні, зберігається суттєвий ступінь зносу основних фондів виробничої сфери. Зростання темпів залучення інвестицій в основний капітал не супроводжується інноваційними процесами.

Четверта диспропорція – превалювання у промисловості експортного виробництва.

П'ята диспропорція – неефективне використання отриманих фінансових коштів.

Шоста диспропорція, як вже відзначалося вище, – невідповідність між сплаченими податками та отриманим прибутком окремих видів промислової діяльності.

Внаслідок таких диспропорцій – сировинної орієнтованості та низької технологічності промислового виробництва – в Україні було сформовано низькотехнологічне виробництво, яке у період реформування економіки так і не забезпечило витіснення імпорту вітчизняними аналогами. Переорієнтації вітчизняних товаровиробників на потреби внутрішнього ринку не відбулося. Потенціал імпортозаміщення як чинник відновлення виробництва в країні використаний не був.

Зупинимось на проблемах сільського господарства. Якщо порівняти структуру проміжного споживання у сільському господарстві України з аналогічними показниками економічно розвинутих країн, стає очевидною наявність потужної посередницької ланки, яка закладає у вартість своїх послуг високі ризики, а також високі витрати на паливе. В результаті кінцевий споживач отримує продукцію за високими цінами, а безпосередньо виробник сільськогосподарської продукції працює в умовах низької рентабельності. Єдиний, хто виграє в такій ситуації – посередник, що приводить до відтоку працездатного населення в інші сфери економіки і до занепаду сільського господарства.

Крім того, у вітчизняному аграрному секторі втрачається можливість створення додаткової валової доданої вартості шляхом обробки сільськогосподарської продукції. У вітчизняному аграрному секторі відбувається переорієнтація на експортні культури, що призводить, як це не парадоксально, до необхідності імпорту сільськогосподарської продукції з інших країн в разі виникнення дефіциту на окремі продукти. У 2008 р. відбулося різке підвищення частки експорту у структурі використання сільськогосподарської продукції з 8 % (у середньому за період 2001–2007 рр.) до 16,3 %; що супроводжувалось зменшенням обсягів переробки у вітчизняній харчовій промисловості [4].

Аналіз експорту у передкризовий період показує, що впродовж 2001–2008 рр. основну частину у структурі експорту займало металургійне виробництво (у середньому – 31,9 %), яке фактично формувало експортну складову вітчизняної економіки. Експортні поставки продукції з переважанням її низько технологічної обробки крім даного виду виробництва включають також галузі хімічної промисловості та нафтоперероблення. Не можна віднести до прогресивних видів діяльності також і транспортні послуги щодо поставок природного газу та сирової нафти. Втім, разом вищезазначені сфери діяльності становили у 2008 р. 53,3 % усіх експортних поставок.

Таким чином, ми можемо відзначити занадто високий рівень інтеграції вітчизняної економіки у сировинні ринки, які характеризуються ціновою конкуренцією, а не конкуренцією технологій та інновацій, що робить українську економіку вразливою до цінових зрушень на світових сировинних ринках (що саме і спостерігалось у 2008 р.).

Єдина галузь, спрямована на експорт, продукцію якої можна вважати середньо- та високотехнологічною – машинобудування – є залежною від поставок на ринок переважно Російської Федерації, політика ж останньої скерована на імпортозаміщення, що викликає питання щодо перспектив вітчизняного машинобудування.

У структурі імпорту викликає занепокоєння зростання імпорту металургійної та хімічної промисловості, оскільки переважна більшість продукції, що поставляється з-за кордону, не має вітчизняних аналогів, а, отже, це слід зауважити вітчизняним виробникам цих галузей і розширити номенклатуру продукції, що випускається.

Аналіз структури субсидій на виробництво у розрізі основних реципієнтів за даними Держкомстату показує, що за період 2001 – 2008 рр. спостерігаються суттєві зміни у структурі державного субсидування: так, наприклад, спостерігається значне скорочення обсягу субсидій за структурою у сферу виробництва та розподілення електроенергії (21,9 % у 2001 р., та 5,2 % – у 2008 р.), у вугледобувну галузь (29,8 % та 21,4 % відповідно); і – навпаки – зростання частки державних субсидій у сферу виробництва продуктів нафтоперероблення (з 1,1 % у 2001 р. до 23,7 % у 2008 р. Мінливою була динаміка субсидій у сільське господарство: у період з 2001 р. до 2004 р. відбувалося зростання (з 15,4 % до 26,7 %), а потім, за 2004–2008 рр. відбулося скорочення на 14,5 % за структурою (у 2008 р. частка субсидій у сільське господарство становила лише 12,2 %) [7].

Майже 92 % усіх субсидій, спрямованих в економіку, було розподілено між 9 виробничими галузями, жодна з яких не належить до інноваційних та високотехнологічних. Крім того, до галузей пріоритетного розвитку можна віднести тільки одну з вищезазначених галузей – діяльність у сфері культури та спорту, відпочинку та розваг, що, серед іншого, створює підґрунтя для розвитку туризму, але і за цією сферою спостерігається скорочення державних субсидій: з 8,5 % до 5,7 % за період 2001–2008 рр. [4].

Таким чином, ми можемо відзначити, що заходи державної політики у сфері субсидування упродовж досліджуваного періоду носили здебільшого короткостроковий характер і були спрямовані на підтримку неплатоспроможних підприємств без урахування причин, що призвели до їх кризового стану. Застосовувалися економічні важелі, що дають ефект у короткочасному періоді, без необхідного прогнозування стратегічних наслідків для економіки.

ВИСНОВКИ

В результаті проведеного аналізу варто відзначити, що хоча окремі структурні зрушення і можна охарактеризувати як позитивні, детальний структурний аналіз все ж свідчить про подальший ухил вітчизняної економіки в бік залежності від сировинно-орієнтованого експорту; крім того, у імпорті переважають товари народного споживання; у структурі кінцевих витрат домогосподарств суттєвих змін не спостерігається, що є негативним показником, який свідчить про відсутність підвищення життєвого рівня населення.

Таким чином, головним напрямком дійсно позитивних структурних зрушень у вітчизняній економіці є орієнтація на розвиток інноваційного виробництва. Необхідно нарощувати обсяги виробництва видів промисловості, орієнтованих на випуск інноваційних видів продукції. Крім того, необхідно знизити енергоємність вітчизняного виробництва що призведе до підвищення конкурентоспроможності вітчизняної продукції.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Дзісь Г. Роль регіонів у становленні національної економіки України / Г. Дзісь // *Економіка України*. – 1999. – № 10. – С. 19–28.
2. Папп В. В. Особливості формування структурних процесів в економіці регіонів України [Електронний ресурс] / В. В. Папп. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/natural/Nvuu/Ekon/2011_32/statti/2_7.htm.
3. Сиденко В. Макроструктурні зрушення в українській економіці у контексті інтеграційних процесів / В. Сиденко, І. Крючкова // *Зеркало тижня* [Електронний ресурс]. – Режим доступу до журналу: http://dt.ua/ECONOMICS/makrostrukturni_zrshennya_v_ukrayinskiy_ekonomitsi_u_konteksti_integratsiynih_protseviv-32429.html.
4. Структурні диспропорції в економіці України. Аналітична записка [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.me.gov.ua/file/link/161267/file/SD_2010.pdf.
5. Кухта П. Економіка третичного сектора [Електронний ресурс] / П. Кухта. – Режим доступу: <http://econoblog.com.ua/2011/01/ekonomika-tretichnog>.
6. Мунтян В. Євроінтеграція: можливі варіанти / В. Мунтян // *Еженедельник 2000 – Держава – Економіка*, 14.07.2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу к журналу: <http://2000.net.ua/2000/derzhava/ekonomika/74757>.
7. Офіційний сайт Державного комітету статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

Стаття надійшла до редакції 28.10.2011 р.